

‘Ongeziene tekens en onvermoede samenspraak’
**Over Ida Gerhardt, de bijbel en de christelijke symbolen als een bron voor
haar poëzie**

**Willem de Zwijgerkerk, 20 september 2020, om 10 uur,
ds. Arnoldien van Berge**

Inleiding

U en ik, als het goed is, wij vertellen aan vrienden of aan de mensen thuis,
over wat we zo al beleven en meemaken,
we *praten* over onze wederwaardigheden,
wat er bijzonder aan is, goed of niet goed ...

Of we schrijven ze in een dagboek of in een brief/mail en op die manier
overdenken we dat alles en geven we er bewust of onbewust *betekenis* aan:
iets heeft ons goed gedaan of juist niet,
iets heeft ons beschadigd of ongelukkig gemaakt,
of: het maakte ons juist *gelukkig*.

Dichters doen dit ook, ook zij ‘vertellen’
of schrijven over wat ze hebben meegemaakt.
Zij doen dat in poëtische, soms geheimzinnige en verhulde taal,
ze gebruiken beelden en symbolen en zo interpreteren
zij de door hen beleefde werkelijkheid.

De dichter Ida Gerhardt gebruikt symbolen en beelden uit de klassieke oudheid,
zij is immers *classica*, zij was ook lerares klassieke talen,
maar ze gebruikt evengoed beelden uit de bijbelse verhalen en uit de christelijke
symboliek.

Ze doet dat meestal *onnadrukkelijk*..... je moet thuis zijn in die wereld om het te
verstaan.

Veel mensen in de christelijke traditie houden van haar gedichten.
En ik denk dat het hier mee te maken heeft:
voor alles wat haar in haar leven ten diepste heeft geraakt,
heeft zij woorden gevonden *juist* in de beeldtaal van de bijbel,
met verwijzingen naar de kern van het christelijk geloof.

Dat is het waarom ik zelf zo aan haar werk gehecht ben geraakt.

Het gaat ergens over, over werkelijk existentiële ervaringen zoals ‘al dan niet geliefd zijn’, ‘vergeving’, ‘levensvernieuwing’ en verandering, ‘angst’ en ‘vertrouwen’ en zij brengt het in verband met *God*.

Wij leven in een andere context dan de dichter
en toch zou het goed kunnen dat wij, zoals we hier rondom de bijbel
op deze zondagmorgen bij elkaar zijn,
ons *herkennen* in haar ervaringen en hoe zij daarmee omgaat.
Dat *haar* taal en religieus inzicht ons helderheid over *ons* bestaan geeft
en inzicht in een bepaalde manier van leven.
Dat zij ons, zoals een andere dichter over haar zegt,
doet letten op *ongeziene tekens* en ons voert tot *onvermoede samenspraak*.

Om dichter bij haar en haar gedichten te kunnen komen is het goed om te weten
dat Ida Gerhardt geen makkelijk leven heeft gehad.
Zij lijdt met name onder de afwijzing door haar moeder, dat voelt ze al als kind.
In de jaren dat zij in Rotterdam op het gymnasium zit
geniet zij van de grote vriendschap met haar 40 jaar oudere
leraar klassieke talen, de dichter J.H. Leopold.
Zij begrijpen elkaar, vooral in de pijn van het *onbegrepen* zijn,
een pijn die zij allebei goed kennen, zo vaak hebben ervaren.
Maar het is dan een groot en bitter verdriet als onverwacht
Leopold de vriendschap verbreekt, zonder ooit een reden daarvoor te geven.
En het wordt er allemaal niet beter op wanneer haar moeder haar het huis uitzet
als ze aan haar studie klassieke talen in Leiden begint
en ook de financiële hulp van de kant van haar ouders wordt stopgezet.

Degene die haar gelukkig zal maken is haar vriendin Marie van der Zeyde,
een neerlandica die haar levensgezellin wordt.
Met *haar* maakt Ida in de 60- iger jaren van de vorige eeuw,
een Psalmenvertaling, een vertaling die veel waardering krijgt
en nog steeds in veel kloosters dagelijks wordt gebruikt.

Mooi en kenmerkend is wat Marie van der Z. over Ida vertelt:

‘Er zijn twee Ida’s: één die altijd veel te hard heeft moeten werken en er nog eens bij neervalt, één die op sterke vleugels opstijgt naar wat ouderwetse mensen hoger sferen noemden.’

Als klein kind, zo vertelt zij, liep Ida achter het Leger des Heils aan, achter de muziek en de geestelijke liederen en vanaf die tijd verlangt ze ernaar om er volledig bij te horen, bij dat christelijk geloof en dat christelijk leven. Maar het zijn de *mensen*, de kerkmensen die haar zo vaak hebben teleurgesteld.... De aanmatiging van de dominees, de intolerantie, clichétaal, de onwil om in de gewone levenspraktijk ernst te maken met dat christelijk geloof! alles wat zij *niet* christelijk vindt. Zij kent de benauwende en benauwde sfeer van het zware protestantisme via haar grootouders van moeders kant en uit haar Gorkumse jeugd. Pas veel later in Eefde neemt ze actief deel aan het kerkelijk leven van de plaatselijke Hervormde kerk. Ze is dan vooral actief in studie- en leerhuiskringen. Ida G. sterft in 1997, 92 jaar oud.

Ik wil vanmorgen met u een paar gedichten van haar lezen en toelichten en ik begin met *‘Over de eerbied I’* en maak zo de overgang naar wat ik verder wil zeggen over het religieus karakter van haar poëzie (1)
U kunt alle gedichten meelesen in de Liturgie, ook die door het koor gezongen worden!

***Gij moet het eenzaam laten
het zaad dat ligt te slapen
en dat al kiem gaat maken.***

***Dit eerstelings bewegen
van leven binnen leven
vermijd het te genaken.***

***Laat het stil in zijn waarde
zaad in de donkere aarde;
zaad in de donkere aarde.***

En het zal groen ontwaken.

Dit is een gedicht bij de gelijkenis die Jezus in Markus 4 vertelt over de boer die zaait en dan moet *vertrouwen* dat er een oogst zal zijn, het zaad dat gezaaid is zal zeker opkomen.....
Het rijk van God zal zeker aanbreken, bedoelt Jezus.

Maar hier klinkt ook mee wat Jezus zegt over de graankorrel in de aarde die moet sterven om veel vrucht te dragen (Johannes 12, 24).

Jezus verwijst daarmee naar zijn dood en opstanding.

Tegelijk gaat het over het proces van het *dichten*, een proces van ‘laten gebeuren’, niet dwingen en forceren.

Als scheppend kunstenaar voelt zij zich deel van *Gods* scheppingskracht en zo krijgt haar werk een goddelijke dimensie en dat typeert haar.

Koor   ‘*Over de eerbied I*’ (uit ‘Het Sterreschip’ 1979)

(Lied uit ‘Als daar muziek voor is’ p.18)

Het religieus karakter van haar poëzie (1)

Ida Gerhardt wordt vaak een *christelijk* dichter genoemd, maar dat wil ze per se niet zijn.

Het gaat bij haar ook absoluut niet om christelijke gedachten in versvorm of christelijke gedachten op rijm.

Er zijn niet veel gedichten die *expliciet* over één bepaald Bijbelgedeelte gaan. Ze *verwijzen* eerder naar het Bijbelverhaal en soms naar meerdere in één gedicht... Het wemelt in haar gedichten van Bijbelse beelden.

Wat *mij* nu zo bijzonder aanspreekt in haar werk en wat voor mij ook echt de *kern* is van wat ik u vanmorgen wil zeggen, is de manier waarop zij de symboliek van doop en avondmaal gebruikt. Zij geeft daarmee woorden aan wat haar *ten diepste* anders heeft gemaakt, wat haar heeft gevormd.

Je zou deze gedichten dan ook *transformatiepoëzie* kunnen noemen.

(zie Martien Brinkman)

‘Transformatie’, een term die aangeeft dat ‘het één’ omgezet of vervangen wordt door ‘het ander’, zoals, in de natuur, een rups verandert in een vlinder.

Zo kan ‘angst’ omgezet worden in ‘vertrouwen’, ‘droefheid’ in ‘vreugde’, ‘haat’ – zoals zij eerst voelde voor haar moeder- omgezet in ‘deernis’ of ‘meedogen’ met haar moeder, later.

In het gedicht *Pasen* verwijst zij naar dat groot verdriet dat zij is afgewezen door haar moeder en dat wordt omgezet in iets positiefs.

Pasen(uit 'Vijf vuurstenen'1974)

*Een diep verdriet dat ons is aangedaan
kan soms, na bittere tranen, onverwacht
gelenigd zijn. Ik kwam langs Zalk gegaan,
op Paasmorgen, zéér vroeg nog op den dag.
Waar onderdijks een stukje moestuin lag
met boerse rijtjes primula's verfraaid,
zag ik, zondags getooid, een kindje staan.
Het wees en wees en keek mij stralend aan.
De maartse regen had het 's nachts gedaan:
daar stond zijn doopnaam, in sterkers gezaaid.*

‘Dat kind ben ik zelf’, heeft ze eens gezegd.

Het ‘zeer vroege’ van de Paasmorgen verwijst naar de evangeliën die ons vertellen over Christus’ opstanding en tegelijk wijst het op het ritueel in de vroegchristelijke kerk wanneer de nieuwe gelovigen in de zeer vroege Paasmorgen gedoopt worden en hun doopnaam ontvangen.

Met de woorden ‘op Paasmorgen, zeer vroeg’, verbindt zij *dit* gegeven met haar eigen naam.

In haar doopnaam is haar bestaan *bevestigd* en daarmee wordt de pijnlijke *ontkenning* van haar bestaan door haar moeder ongedaan gemaakt.

Daardoor kunnen de woorden van haar moeder ‘je had er niet moeten zijn’ overgaan in ‘je mag er zijn.’

Er zijn vrij veel mensen met die ervaring van afwijzing, van niet- gezien zijn, of het nu door een ouder is of door een geliefde.....

het kan levenslang met je meegaan als een schaduw, je dwarszitten, je leven verduisteren.

Dan, dan wens je zo’n ervaring, zo’n diep besef van ‘een *naam* hebben’, ‘er mogen zijn’, zoals in dit gedicht verwoord wordt, *ieder* toe die in zijn of haar leven is afgewezen en daaronder lijdt.

Bij ‘Transformatie’ hoort *vernieuwing*, *levensvernieuwing* die natuurlijk gevolgen heeft voor het dagelijks leven. Het is *Jezus* ‘opstandings kracht’ waar de dichteres in deelt..... Zij kan zich identificeren met zijn sterven en opstanding en dat geeft haar werkelijk kracht.

Zij kan, wat haar is aangedaan, achter zich laten – het is *dood* voor haar, het *leeft* niet meer voor haar- zij kan opnieuw gaan leven, zij is opgestaan. Ik lees u het gedicht:

‘Een hoge kreet...’ uit: Kwatrijnen in opdracht xxxv 1948

*Een hoge kreet trekt scherp zijn zilvervoor.
Dan gaat de vogel in de nacht teloor.
Ik ben ontwaakt.
Gij hebt mij opgeroepen
en ademloos volg ik uw lichtend spoor.*

Het religieus karakter van haar poëzie (2)

Ik lees u het gedicht:

ONDER DE BRANDARIS

*Dit is het huis genaamd de duizend vrezen.
Hij die er slapen wil hij zal er waken.
Een oppermachtig licht slaat er zijn kruisen.
Met interval van donkere seconden
waarin de branding zwaarder schijnt te ruisen
verschijnt een mene tekel op het laken:
en wat geweest is, het wordt zwart bevonden.
Ik was hier 's nachts, ik was in duizend vrezen,
vrezen des doods, waarvan ik niet kan spreken,
in een gericht van licht alleen gelaten.
En aan de dageraadsrand alleengebleven,
met licht getekend en genoemd met name,
van onuitwisbaar licht het zegel dragend.
Wat ik geschreven heb heb ik geschreven.
Hij doopt met licht. Ik waag het hem te vrezen.*

Een slapeloze nacht, aan zee. En het licht van de vuurtoren onontkoombaar. Als je niet kunt slapen 's nachts, dan gaat er van alles door je heen: je gaat makkelijk piekeren en tobben; tobben ook over 'wat geweest is'. Dat licht van de vuurtoren komt telkens weer terug en na het licht ervan

is het donker *nog* donkerder. Dat licht is oppermachtig,
lijkt afkomstig van *de* Oppermachtige,
en daardoor wordt ‘wat geweest is’ tot een aanklacht,
een mens kan dat licht niet ontkomen. Het roept grote angst op....

Alle componenten van I. Gerhardts godsgeloof komen hier bij elkaar ....
sacramenten van doop en avondmaal verbonden met de ervaring van
transformatie, ‘omzetting’, ‘vervanging’:
zoals de angst, het ‘vrezén’ dat overgaat in ‘*vrezen* in de betekenis van eerbied
en ontzag’ voor God.
En: het Oppermachtig licht dat haar angst aanjoeg en overheerste
verandert in het scheppingslicht van de nieuwe dag!

Dat licht dat ‘zijn kruisen slaat’ roept de herinnering levend
aan de kruisfiguur, en het besef dat naar ‘wat geweest is’ ook *anders* gekeken
kan worden. ‘De gekruisigde’ als beeld voor vergeving en verzoening.
Het gaat om de confrontatie met een bovenpersoonlijke instantie die over haar
leven oordeelt.
Er is duidelijk overeenkomst met wat Jakob overkomt aan de rivier de Jabok,
een nachtelijke worsteling met een onbekende gestalte,
een innerlijke strijd over wie je bent als mens, een proces,
dat een mens slechts *alleen*, in eenzaamheid moet voeren.
En dat ‘zwaarder ruisen van de branding’ maakt het allemaal nog indringender.

Een ‘*mene tekel*’ verschijnt op het laken.
Niet zoals in het Bijbelverhaal over Daniël die bij koning Belsassar wordt
geroepen om uit te leggen wat de woorden betekenen die plotseling door een
geheimzinnige hand op de muur van de feestzaal waren verschenen.
Niet als een waarschuwing dat het slecht zal aflopen ..... zoals wij spreken
over ‘een teken aan de wand’ nee, in dit gedicht,
is het een teken dat je leven ‘gewogen wordt’,
geoordeeld, maar het loopt niet slecht af,
zoals in het verhaal uit het boek Daniël.
De dichter is met licht getekend en zij vertrouwt erop dat haar werk (en daarmee
zij zelf) niet te licht bevonden zal worden.

‘Wat ik geschreven heb heb ik geschreven’, woorden van Pilatus die niets veranderen zal aan het opschrift boven het kruis:

‘Jezus Christus, koning van de Joden’.

Zo zal Ida Gerhardt niets veranderen aan wat *zij* heeft geschreven en het tekent haar zelfvertrouwen als dichtster, haar werk zal zich handhaven. Zij weet zich immers als *dichtster* ingeschakeld door God!

Muzikaal intermezzo   **Piano** R.Glière, Valse triste

Vervolg   **Het religieus karakter van haar poëzie (2)**

Het is jammer en verdrietig dat we vanmorgen niet brood en wijn kunnen delen maar ik wil wel het mooie gedicht dat Ida G. hierover schreef met u lezen.

DE DISGENOTEN (uit: Het levend monogram 1955)

*Het simpele gerei,
het brood, dat is gesneden,
de stilte, de gebeden -
Want de avond is nabij.
Uit tranen en uit pijn
dit samenzijn verkregen:
bij sober brood de zegen
twee in ùw naam te zijn.*

*Waar aan de witte dis
uw teken wordt beleden
verschijnt Gij - : `u zij vrede.'
gij Brood - gij Wijn - gij Vis.*

Er is in dit gedicht veel verborgen dat je op het eerste gezicht niet ziet terwijl het in mijn ogen de *kern* is van wat wij allemaal mogen ontvangen bij brood en wijn.

Een vredig, stil uur aan tafel voor het avondbrood.
Maaltijd om de gemeenschap met *elkaar* te vieren
en met de opgestane Heer.

Hij wordt hier aangesproken en beleden:

‘gij Brood- gij Wijn- gij Vis’, met hoofdletters.

En we denken aan de ‘Ik ben woorden’ van Jezus in het evangelie van Johannes waar Jezus mee aangeeft wat Hij betekent voor mensen.

‘Brood’ , voedsel. Je kunt niet leven zonder brood, zegt Jezus, je kunt niet leven zonder *mij*.

‘Wijn’ indirect een verwijzing naar ‘Ik ben de ware wijnstok’ duidt op een hechte gemeenschap met Christus want de leerlingen zijn als de ranken die aan de wijnstok groeien.....

En ‘vis’ roept o.a. het verhaal op van Jezus die na zijn dood aan de leerlingen verschijnt en hen eerst ‘vrede’ toezegt en later met hen de maaltijd houdt aan het strand met ‘brood en vis’.

Door de woorden ‘de avond is nabij’ speelt ook het verhaal over de *Emmaüsgangers* een rol.

Dat prachtige verhaal over die twee vrienden

die van Jeruzalem naar Emmaüs lopen,

vol van wat er allemaal gebeurd is met Jezus die gekruisigd en gestorven is;

vrienden die al pratend hun gedachten vormen en het besef krijgen

alsof er iemand mee-loopt en mee-luistert,

alsof iemand betrokken is in hun gesprek.

En toen werd het avond en zij vragen ‘blijf bij ons, want het is avond en de dag loopt ten einde.’

Hoe zij dan met die vreemdeling aan tafel gaan,

hoe Hij het brood voor hen breekt en zij Hem,

de Opgestane Heer herkennen.....

Hij, degene die altijd, om het zo maar te zeggen,

met je mee oploopt en je vragen stelt over je leven.

En dan nog het ‘*twee* in uw naam te zijn’ dat in Matteüs 18 door Jezus wordt gezegd: ‘waar twee of drie in mijn naam vergaderd zijn ben Ik in hun midden’...

Ik durf te denken dat de dichteres hier aangeeft dat zij zichzelf en haar levensvriendin als *paar* verbonden ziet ‘met de zegen van de Heer’.

Tegenover haar verdrietige jeugd, het zo vaak aan tafel te hebben gezeten in een barse, vijandige sfeer, ervaart zij dit samenzijn met haar vriendin als een weldaad en een zegen.

Ook hier weer de ‘*transformatie*’: ‘de tranen en de pijn’ omgezet in ‘vrede’....

Dit eenvoudige gedicht, door alle verwijzingen en alle bijbelse beelden, krijgt zo een heel diepe, existentiële laag, wordt een ervaring van vrede en persoonlijk geluk waarover zij zich wil uitspreken. Iets schijnbaar eenvoudig, iets van elke dag, iets *gewoons*: een maaltijd, intiem moment in vriendschap en soberheid, betekent voor Ida G. *veel meer dan dat*. Het krijgt, elke keer weer, de lading van het heilig avondmaal als viering van gemeenschap; het is voor haar voorsmaak van Gods koninkrijk.

*****

Geraadpleegde literatuur

Frans Berkelmans, *Dit ben ik*, over *Uit de eerste hand*, verzenselectie van Ida Gerhardt, Abdij van Egmond 1997

Martien E. Brinkman, *Hun God de mijne?* Over de god van Gerrit Achterberg, Hendrik Marsman, Martinus Nijhoff & Ida Gerhardt, Zoetermeer 2014

Ida Gerhardt, *Courage!*, Brieven bezorgd door Ben Hosman & Mieke Koenen, Amsterdam 2005

Mieke Koenen, *Dwars tegen de keer. Leven en werk van Ida Gerhardt*. Amsterdam 2014

Bettine Siertsema, 'Die mij vormde in 't verborgen, die mijn lot gebood en opdracht, Het geloofsmotief bij Ida Gerhardt, in: *Letter en Feest*.

In gesprek met Niek Schuman over bijbel en liturgie. Marcel Barnard, Gerben Heitink en Henk Leene (red.), Zoetermeer, Meinema, 2004

M.H. van der Zeyde, *De hand van de dichter*, over Ida Gerhardt, Amsterdam 1982

M.H. van der Zeyde, *De wereld van het vers*, over het werk van Ida Gerhardt, Amsterdam 1998

